

การพัฒนาารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย
THE DEVELOPMENT OF KEEPING PATTERNS FOR CONSERVING
BUFFALOES IN THAILAND

จุฑามาศ รัตตะมาน* โฆษิต แพงสร้อย** เทอดชัย พันธะไชย***
Juthamars Rattamana* Khosit Phaengsoi** Terdchai Panthahai***

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษาความเป็นมา และสภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่ศึกษา เพื่อศึกษาภูมิปัญญา และพัฒนาการของการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย เพื่อศึกษาการพัฒนาารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และภาคสนาม โดยการสำรวจ สัมภาษณ์ สังเกต และสนทนากลุ่ม เลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ทางด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ประชากรที่ศึกษา ประกอบด้วยภาคเหนือ (เชียงใหม่ เชียงราย) ภาคอีสาน (สุรินทร์ บุรีรัมย์) ภาคกลาง (ชลบุรี สุพรรณบุรี) และภาคใต้ (สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช) กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 88 คน กลุ่มผู้รู้ 24 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ 40 คน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป 24 คน ตรวจสอบข้อมูลด้วยเทคนิคการตรวจสอบสามเส้า และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญา และพัฒนาของการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย สะท้อนผ่านการใช้พื้นที่ที่ใช้เลี้ยงควายส่วนใหญ่จะใช้บริเวณทุ่งนาของชาวบ้าน เลี้ยงแบบล่าม และปล่อยให้ออกไปแทะเล็มหญ้าตามธรรมชาติ พันธุ์ของควาย ส่วนใหญ่เป็นควายปลัก ลักษณะของรูปร่างลำสัน การขยายพันธุ์ใช้วิธีผสมเทียม และผสมพันธุ์ตามธรรมชาติ วัตถุประสงค์ และความสำคัญของการเลี้ยงควาย ส่วนใหญ่เพื่อการอนุรักษ์วิถีควายให้อยู่คู่กับสังคมไทย และเพื่อใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การสร้างคอกส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นโรงเรือนโล่งไม่มีฝาผนัง ไม่มีหลังคาอาหาร ได้แก่ หญ้าสด และฟางข้าว

การพัฒนาารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายไทย สามารถกระทำได้ในหลายแนวทาง เช่น พัฒนา พื้นที่ที่ใช้เลี้ยงควาย ในฤดูทำนาต้องเตรียมอาหารแห้งโดยเฉพาะหญ้า และฟาง พันธุ์ของควาย จะต้องมีการคัดเลือกพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ด้วยวิธีการผสมเทียม เพื่อให้ได้ควายคุณภาพดี

* Doctor of Philosophy Program in Cultural Science, Faculty of Cultural Science, Mahasarakham University.

** Faculty of Cultural Science, Mahasarakham University.

*** Faculty of Cultural Science, Mahasarakham University.

รูปร่างลำสัน การสร้างคอก หลังคามุงด้วยใบตองตึง หรือหญ้าคา หรือกระเบื้องเพื่อกันฝนกันแดด พัฒนาโรงเรียนให้มาตรฐานติดมุ้งลวดเพื่อป้องกันเห็บ ลี้ น ยุง สัตว์มีพิษต่าง ๆ การดูแลสุขภาพ มีเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์มาตรวจสุขภาพทุก ๆ 3 เดือน และต้องพัฒนาวิธีการคัดพันธุ์ควาย

คำสำคัญ : การพัฒนารูปแบบการเลี้ยง การอนุรักษ์ควาย

ABSTRACT

This research aimed at investigating the backgrounds and general physical features of research village, indigenous knowledge and the development of buffalo conservation in Thailand. This is a kind of qualitative research which its data were collected from documents concerned and a field study by means of a survey, an interview, an observation, and a focus group discussion. A sample was selected by means of a purposive sampling technique according to the criterion of social, cultural, and economic categories. Research population consisted of northern people (Chiangmai, Chiangrai), northeastern people (Surin, Biri Ram), central-part people (Chonburi, Supanburi) and southern people (Surat-Thani, Nakhon Si Thammarat). A total sample of 88 people consisted of 24 key informants, 40 casual informants, and 24 general informants. A triangulation technique was used for examining data and a descriptive analysis was used for presenting research results.

The research results revealed that Indigenous Knowledge and development of buffalo conservation in Thailand reflected through the use of rice fields of people for keeping buffaloes, the buffaloes were kept by tying up with the ropes and by letting them to eat grass freely. Almost breeds of them were sturdy buffaloes that like to swallow in the mud and artificial insemination and natural breeding were used for breeding. Main purposes of buffalo keeping were conserving way of like of Thai buffaloes parallel to Thai society and used them for cultural tourism activities. Almost buffalo pens in the form of roofless and non-partitions. Their food was fresh grass and straw.

The development of keeping patterns for conserving buffaloes in Thailand could be conducted in many ways such as development the area of buffalo keeping, preparing grass and straw for them during farming period, selecting breeding stocks by artificial insemination in order to have qualitative sturdy buffaloes ; developing buildings to standard quality by fixing screens for protecting

buffaloes from horseflies, gnats, mosquitoes, and poisonous animal ; roofing the buildings with eng tree leaves,alang grass or tiles ; taking care of buffaloes health by a three-veterinary checking ; and developing the method of breeding selection

Keywords : The Development of Keeping Patterns, Conserving Buffaloes.

1. บทนำ

ควายมีบทบาท และความสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คนมากมาย เนื่องจากประเทศไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมทำให้วิถีควายกับวิถีคนมีความผูกพันกันอย่างแนบแน่น และยาวนาน ควายถือเป็นทรัพย์สิน เป็นมูลมังหรือมรดกให้ลูกหลาน เป็นการออมทรัพย์ที่สำคัญของชาวบ้าน และเป็นสิ่งที่แสดงถึงฐานะของผู้เลี้ยงอีกด้วย นอกจากนี้ในบางหมู่บ้านของภาคอีสานยังมีการยืมควายนอน ซึ่งเป็นการรวบรวมควายที่มีอยู่ในหมู่บ้าน แล้วต้อนไปอยู่ตามไร่นาของผู้ที่ต้องการยืม เพื่อให้ควายเหล่านั้น ถ่ายมูลกลายเป็นปุ๋ยต่อไป นี่นับว่าเป็นส่วนหนึ่งในระบบการผลิตของการเกษตรควบคู่ไปกับการเพาะปลูก ซึ่งได้มีการใช้แรงงานควายในการเกษตร และชีวิตประจำวัน เช่น ใช้ไถนา ใช้ลากเกวียนเป็นยานพาหนะ ผลผลิตอื่นที่ได้จากควาย เช่น ให้น้ำนม กระจุก หนั่ง ไข่ปุ๋ยคอก และความต้องการตามความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น ส่วนด้านจิตวิทยา หรือระบบจิตใจ เช่น เป็นเพื่อน เป็นสัตว์ป้องกันศัตรู เป็นสัตว์เพื่อประกอบในประเพณี พิธีกรรม ความคิด ความเชื่อ เป็นสัตว์เลี้ยงที่อยู่คู่กับสังคมไทย วิถีชีวิต ทั้งในกระบวนการผลิตของระบบเกษตรกรรม จนสามารถกล่าวได้ว่าควายเป็นเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยากของชาวนา และวิถีคนไทยมาอย่างยาวนาน (Iam Thongdee, 2010)

แต่ปัจจุบันนี้ ประเทศไทยที่ซึ่งเคยมีควายอยู่เป็นจำนวนมาก และควายไทยเคยถูกจัดให้เป็นควายปลักที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก มีขนาดเล็กลงหลังจากที่มีการต้อนควายหนุ่มตัวผู้ที่มีโครงร่างใหญ่ พบว่าคือร้อนบังคับขยัก เป็นเหตุให้ควายลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว จากสถิติของกลุ่มสารสนเทศ และข้อมูลสถิติ ศูนย์สารสนเทศ กรมปศุสัตว์ พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2536-2547 จำนวนควายลดลงอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2548 ควายมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 1,624,919 ตัว ในปี พ.ศ. 2549 ลดลงเหลือเพียง 1,351,851ตัว และในปี พ.ศ. 2550 เพิ่มขึ้นอีกครั้งเป็น 1,577,798 ตัว ซึ่งศูนย์สารสนเทศการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตร และสหกรณ์ ได้สรุปผลการสำรวจปริมาณการผลิตควาย ปี 2549 ทั้งประเทศ เมื่อเทียบกับปี 2548 ปรากฏว่าปริมาณการผลิตลดลงร้อยละ 1.81 โดยภาคเหนือ ลดลงร้อยละ 2.75 ภาคอีสาน ลดลงร้อยละ 1.65 ภาคกลาง ลดลงร้อยละ 2.07 และภาคใต้ ลดลงร้อยละ 3.14 ทั้งนี้การผลิตควายในประเทศไทยมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคมที่คล้อยตามระบบโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้ปัจจุบันจำนวนควายมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง (Office of Agricultural Economics, 2000) และอีกส่วนหนึ่ง เนื่องจากเกษตรกรที่ยังเลี้ยงควายอยู่ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย ทำให้ไม่สามารถพัฒนาการเลี้ยงในเรื่องการปรับปรุงพันธุ์ และขาดแคลนพ่อพันธุ์ที่ดี เนื่องจากควายตัวผู้ขนาดใหญ่ถูกส่งไปขายที่โรงฆ่าสัตว์ และจะเห็นได้ว่าจากอดีตถึงปัจจุบันวิถีชีวิต

ของผู้คนในชุมชน รวมถึงรูปแบบการเลี้ยงควาย และการซื้อขายได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เนื่องจากการพัฒนาประเทศทำให้การคมนาคมสะดวก มีการใช้เทคโนโลยีมาแทนการใช้แรงงาน สัตว์ การขาดแคลนพื้นที่ในการเลี้ยงควายส่งผลให้บทบาทสถานะของควายเปลี่ยนไปเป็นสินค้าทาง เศรษฐกิจมากขึ้น การศึกษาวิจัยคือองค์ความรู้เดิมที่สามารถนำกลับมาปรับใช้ในการส่งเสริมอาชีพ การเลี้ยงควายในปัจจุบันได้ เพื่อแก้ไขปัญหาแก่ชุมชนต่อไป (Center of Cultural Public Relations, 2000) ดังนั้น เพื่อเป็นการพัฒนารูปแบบการเลี้ยง การอนุรักษ์ควายที่เหมาะสมกับ สภาพสังคมวิถีชีวิตของคนภาคการเกษตรในยุคปัจจุบัน ให้ควายกลับมามีบทบาทอย่างยั่งยืน และ พัฒนาสู่วิถีการดำเนินชีวิตแบบเกษตรพอเพียง โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง ผู้วิจัย เห็นว่าภูมิปัญญาควาย เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์ประกอบ ของการเกษตรแบบยั่งยืน นำไปสู่แนวทางในการอนุรักษ์ควายไทยได้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาความเป็นมาของการเลี้ยงควายในประเทศไทย และสภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่ ศึกษา
- 2.2 เพื่อศึกษาภูมิปัญญา แลพัฒนาการของการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย
- 2.3 เพื่อศึกษาการพัฒนารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

- 3.1 ประชากร และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย
ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกจากกลุ่มตัวอย่าง หรือผู้ให้ข้อมูล หลัก 3 กลุ่ม โดยจำแนกกลุ่มตัวอย่างเพื่อการศึกษาวิจัยรวมทั้งสิ้น 88 คน ซึ่งแบ่งออกได้ดังต่อไปนี้
  - 1) กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) จำนวน 24 คน
  - 2) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) จำนวน 40 คน
  - 3) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) จำนวน 24 คน
- 3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจึงใช้เครื่องมือในการวิจัย ดังนี้
  - 1) แบบสำรวจเบื้องต้น (Basic Survey)
  - 2) แบบสัมภาษณ์แบบมีการกำหนดโครงสร้าง (Structured Interview)
  - 3) แบบสังเกต (Observation)
  - 4) แบบสนทนากลุ่ม (Focus Group)

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

1) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร ทำการวิเคราะห์โดยวิธีการ Method of Agreement ซึ่งประกอบด้วย การตรวจสอบความถูกต้อง เชื่อถือได้ ในเชิงแนวคิดทฤษฎี ซึ่งพิจารณาจากเอกสารที่เป็นเรื่องเดียวกันจากหลาย ๆ แหล่ง หากข้อมูลตรงกันก็ถือว่ายอมรับความเชื่อถือได้ และนำมาอ้างอิง

2) ข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม ที่เก็บรวบรวมได้จากเครื่องมือทุกประเภท นำมาจำแนกข้อมูล (Theology Analysis) ออกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา

3) วิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยที่ตั้งไว้ โดยการใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยวิธีทางสถิติ คือ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และเสนอในรูปแบบของตาราง รูปภาพ และแผนภูมิ

4. สรุปผลการวิจัย

4.1 ความเป็นมาของการเลี้ยงควายในประเทศไทย และสภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่ศึกษา สภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่เลี้ยง และอนุรักษ์ควายในภาคเหนือ ทั้งสองแห่ง ได้แก่ บ้านควายไทยแม่ริม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ และแม่ลัว อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย มีลักษณะการเลี้ยง และอนุรักษ์ไว้ในบริเวณไร่นา ซึ่งมีลักษณะเป็นเกษตรปลอดภัย หรือเกษตรอินทรีย์ เป็นการเลี้ยงโดยอาศัยภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ทั้งสองแห่งใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เป็นหลักในการเลี้ยงสัตว์ และเพาะปลูก ตลอดจนการดำรงชีพในชีวิตประจำวัน สำหรับบริการด้านการดูแลสุขภาพของควายนั้น ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล ทางด้านยา และวัคซีนที่ใช้ดูแลรักษา และป้องกันโรคเกี่ยวกับปศุสัตว์

สภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่เลี้ยง และอนุรักษ์ควายในภาคอีสาน ซึ่งได้แก่ บ้านหินโคน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ และบ้านโคกเจริญ อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีลักษณะการเลี้ยง และอนุรักษ์ไว้ในลักษณะการเลี้ยงปล่อยไว้ในเขตป่าชุมชน หรือไม้กึ่งในเขตป่าสงวน ซึ่งมีลักษณะเป็นป่าโคก หรือป่าบำรุงดินในไร่นา ในภาพรวมเป็นการดำเนินรอยตามหลักการพึ่งพาตนเอง และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของควายได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ประกอบกับการได้รับการสนับสนุนทางด้านยา เวชภัณฑ์ และวัคซีน จากหน่วยงานด้านการเกษตร จากองค์การบริหารส่วนตำบล

สภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่เลี้ยง และอนุรักษ์ควายในภาคกลาง ซึ่งได้แก่ บ้านท้อใหญ่ อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี และหมู่บ้านอนุรักษ์ควายไทย อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ในภาพรวมเป็นการเลี้ยง และอนุรักษ์ไว้ในบริเวณที่ราบลุ่ม ดิน และน้ำอุดมสมบูรณ์ ผู้เลี้ยงและควายเปรียบเสมือนสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน ทำกิจกรรมร่วมกันในกระบวนการผลิตข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จังหวัดชลบุรี จะมีการจัดประเพณี “วิ่งแข่งควาย” หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าประเพณี

“วิ่งควาย” นอกจากนั้นแล้วยังมีการแสดงความสามารถของควายในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้นว่า การนอนแก้งตาย การหมอบ การเดินตามจังหวะเพลง และอื่น ๆ จนควายเป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

สำหรับสภาพทั่วไปของหมู่บ้านเลี้ยงควายในภาคใต้ ทั้งสองแห่งนั้น ซึ่งได้แก่ บ้านท่าเรือใต้ อำเภอบ้านนาเดิม จังหวัดสุราษฎร์ธานี และบ้านดอนโตนต อำเภอยะนิงใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ในภาพรวมเป็นการเลี้ยง และอนุรักษ์ไว้ในบริเวณพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่ม สภาพเป็นดินร่วนปนทราย น้ำค่อนข้างท่วมขังตลอดปี และเป็นชุมชนชาวพุทธ ในการเลี้ยงดูแลนั้นใช้หลักการพึ่งพิงตนเองตามภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ สำหรับการดำรงชีวิตประจำวันนั้นไม่ได้พึ่งพิงเฉพาะการปศุสัตว์เท่านั้น ยังมีการยังชีพโดยอาศัยรายได้จากผลผลิตจากสวนยางพารา สวนปาล์มน้ำมัน และสวนผลไม้ อีกทางหนึ่งด้วย สำหรับการสนับสนุนทางด้านยาเวชภัณฑ์ และวัคซีนปศุสัตว์นั้น ได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล

4.2 ภูมิปัญญา และพัฒนาการของการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย ภูมิปัญญา และพัฒนาการของการอนุรักษ์ควายในประเทศไทยในภาพรวม ของทุก ๆ ภาคจะมีจุดร่วมที่คล้ายกันหลาย ๆ ประเด็น ดังต่อไปนี้

1) พันธุ์ของควาย ส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรผู้เลี้ยงควายในทุก ๆ ภาคจะเลือกเลี้ยงสายพันธุ์ควายที่เรียกว่า “ควายปลัก” ควายปลักมีลักษณะรูปร่างลำสัน ตามลำตัวมีขนเล็กน้อย บริเวณใต้คอมีขนสีขาวเป็นรูปตัววี ผิวหนังมีสีเทาเข้มเกือบดำ ท้องใหญ่ ขาได้สัดส่วนเหมาะกับลำตัว โคนขาใหญ่ และค่อย ๆ เรียวลงมาจนถึงปลายเท้า หางยาวเลยข้อขาหลังมาเล็กน้อย เขาแบนกางปลายโค้งงอไปด้านหลัง ชอบนอนแชบคัก

2) การเพาะ และขยายพันธุ์ควาย ส่วนใหญ่ใช้ทั้งวิธีการปล่อยให้มีการผสมพันธุ์ตามธรรมชาติ และการผสมเทียม

3) วิธีการเลี้ยง ส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรผู้เลี้ยง มักใช้วิธีเลี้ยงไว้ในคอกสลับกับการเลี้ยงปล่อยตามสวน ไร่ นา และป่าชุมชน หรือในป่าสงวน เพื่อเปิดโอกาสให้ควายได้ออกกำลังกาย และผ่อนคลายความเครียดที่ต้องอยู่ในบริเวณที่แคบ ๆ เช่น คอกเลี้ยงเป็นเวลานาน ๆ

4) การสร้างคอก การสร้างคอกเลี้ยงควายของเกษตรกรแต่ละภาคอาจมีความแตกต่างกันบ้าง ทางด้านขนาด โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง ที่ใช้ในการทำคอก แต่จะมุ่งเน้นไปที่การกันแดดกันฝน เป็นหลัก

5) อาหาร ส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรผู้เลี้ยงจะเลี้ยงควายด้วยอาหารจำพวกหญ้าสด หญ้าแห้ง ฟางข้าว และเกลือ เป็นหลัก อาจมีบ้างที่ใช้อาหารเสริมจำพวก ข้าวโพด และอาหารเม็ด

6) การดูแลสุขภาพ การดูแลสุขภาพโดยทั่วไปมีสองระบบ คือ ดูแล หรือบำรุงสุขภาพควายด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้าน และได้รับการสนับสนุนยา และเวชภัณฑ์ ตลอดจนวัคซีนป้องกันโรคจากหน่วยงานด้านการปศุสัตว์จากภาครัฐ เป็นต้นว่า หน่วยงานปศุสัตว์จากองค์การบริหารส่วนตำบล หรือปศุสัตว์อำเภอ

4.3 การพัฒนารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายไทยในประเทศไทย การพัฒนารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายไทยในประเทศไทยโดยภาพรวมแล้ว เกษตรกรในทุก ๆ ภาคมีความตื่นตัวที่จะพัฒนารูปแบบการเลี้ยงในประเด็นที่คล้ายกัน ดังต่อไปนี้

1) การคัดเลือกพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ มีแนวโน้มว่า เกษตรกรจะหันมาขอความร่วมมือกับหน่วยงานด้านปศุสัตว์ เพื่อพัฒนาสายพันธุ์ควายโดยมุ่งหวังไปที่ความแข็งแรงสมบูรณ์ มีความสามารถในการต้านทานโรคมากขึ้น การผสมเทียมโดยอาศัยน้ำเชื้อจากพ่อพันธุ์ชั้นดี จึงได้รับความนิยมมากขึ้นตามลำดับ การผสมด้วยวิธีนี้ได้ลูกควายซึ่งมีคุณสมบัติตามความต้องการทั้งของการเกษตรกรเอง และตลาดปศุสัตว์อีกด้วย

2) วิธีการเลี้ยง ปัจจุบันเกษตรกรผู้เลี้ยงควาย หรือปศุสัตว์อื่น ๆ เริ่มรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่าย ในการแลกเปลี่ยนข่าวสารความรู้ ทางด้านปศุสัตว์กันมากขึ้น บางรายซึ่งมีพื้นที่เลี้ยงอยู่ใกล้กันเริ่มรวมกลุ่มกันเลี้ยงในลักษณะ “ฟาร์มกลุ่มขนาดใหญ่” มีการแบ่งปันทั้งทางด้านพื้นที่การเลี้ยง ทรัพยากรในการเลี้ยงร่วมกัน ทำให้เกิดความรักความสามัคคี และช่วยลดต้นทุนในการเลี้ยงลงได้

3) วิธีการสร้างคอก ปัจจุบันเกษตรกรผู้เลี้ยงควาย หรือปศุสัตว์อื่น ๆ เริ่มหันมาสนใจในเรื่องของสภาพแวดล้อมของคอก และบริเวณโดยรอบมากขึ้น มีการออกแบบคอกให้มีโครงสร้างที่มั่นคงแข็งแรง คุ้มแดด คุ้มฝน และยังสามารถป้องกันแมลงรบกวนสัตว์เลี้ยงของตนเองได้ด้วย มีการสร้างคอกที่กรุด้วยตาข่ายป้องกันแมลง ยุง ริ้น มีระบบการระบายน้ำ และความชื้นที่ดีขึ้น มีระบบสร้างความอบอุ่นให้กับสัตว์เลี้ยงในฤดูหนาว และจัดระบบการสัญจรในคอกที่สะดวก และถูกอนามัยยิ่งขึ้น

4) อาหาร เกษตรกรบางรายได้รับการอบรมจากเจ้าหน้าที่ด้านการเกษตร และปศุสัตว์ ในการพัฒนาอาหารสัตว์ และการดูแลสุขภาพสัตว์ มีการพัฒนาด้านการแปรรูปอาหารสัตว์ในลักษณะใหม่ ๆ เช่น การทำฟางอัดแห้ง อาหารสัตว์อัดแห้งทำมาจากข้าวโพด หญ้า หรือพืชที่มีธาตุอาหารที่มีประโยชน์ต่อสัตว์ขึ้นมาใช้ด้วยตนเอง

5) การดูแลสุขภาพสัตว์ เกษตรกรส่วนใหญ่จะประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้นว่า ปศุสัตว์อำเภอ หน่วยงานปศุสัตว์จากองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อขอความช่วยเหลือทางด้านยา เวชภัณฑ์ และวัคซีนสำหรับสัตว์ ประกอบกับผู้เลี้ยงส่วนใหญ่สามารถหาความรู้ด้านการดูแลสุขภาพสัตว์เลี้ยงได้ จากเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ทำให้มีความรู้ทางด้าน การดูแลสุขภาพสัตว์เพิ่มขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับผู้เลี้ยงในยุคอดีต

6) การเชื่อมโยงการเลี้ยงไปสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เกษตรกรหลายรายเริ่มพัฒนารูปแบบการเลี้ยงในลักษณะคู่ขนานกันไป ระหว่างการเลี้ยงเพื่อวัตถุประสงค์เชิงการค้า และวัตถุประสงค์เชิงการท่องเที่ยว ยกตัวอย่างเช่น เกษตรกรผู้เลี้ยงควายในจังหวัดชลบุรี ใช้เลี้ยงดูเพาะพันธุ์ขยายพันธุ์ควาย อีกทั้งฝึกฝนควายให้มีความสามารถพิเศษ ซึ่งนอกเหนือจากการไถนาหรือกิจกรรมในกระบวนการผลิตข้าว ควายบางตัวมีความสามารถในการแสดงท่าทางตามคำสั่งผู้

เลี้ยง บางตัวมีความสามารถในการวิ่งแข่ง จนเกิดเป็นประเพณีการวิ่งควาย และเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัด

5. อภิปรายผลการวิจัย

5.1 ความเป็นมาของการเลี้ยงควายในประเทศไทย และสภาพทั่วไปของหมู่บ้านที่ทำการศึกษา ในภาพรวมอาจกล่าวได้ว่าทุก ๆ หมู่บ้านที่มีการเลี้ยง และอนุรักษ์ควาย ล้วนได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาทางการเลี้ยงควายมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมของชาวชนบทไทย กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว สอดคล้องกับ งามพิศ สัตย์สงวน (Ngampit Satsanguan, 2000) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ประเพณีทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งเรียกว่า “การขัดเกลาทางสังคม” (Socialization) หรือ “การรับวัฒนธรรมเข้ามาไว้ในตัวเรา” (Enculturation) ความผูกพันระหว่างผู้เลี้ยงกับควายได้กลายเป็นเสมือนหนึ่งว่าควายเป็นสมาชิกของครอบครัวคนหนึ่ง ความผูกพัน และความสำนึกในคุณประโยชน์ของควายที่ช่วยเป็นทั้งแรงงานในการทำนา เป็นทั้งแหล่งผลิตอาหาร (นม) แหล่งผลิตปุ๋ยคอกทำให้ชาวนา หรือเกษตรกรบางพื้นที่ นอกจากจะดูแลควายเป็นอย่างดีแล้ว ยังได้ประกอบพิธีรับขวัญควายคล้ายกับเป็นการขอบคุณในคุณความดีอีกด้วย สอดคล้องกับ ศศิกันต์ นาอุดม และปริพัฒน์ นียมวงศ์ (Sasikan Naudom and Paripat Niyomwong, 2003) ซึ่งได้ศึกษาเกี่ยวกับ พิธีกรรม ความเชื่อของชาวอีสาน พบว่า พิธีรับขวัญ หรือสู่ขวัญควายมักจะทำในวันเสาร์ของเดือนพฤษภาคม หลังจากฤดูเตรียมดินเพาะปลูกผ่านไปแล้ว โดยจะให้หมอสู่ขวัญดูฤกษ์ยาม เพื่อทำพิธี นิยมทำพิธีตอนเช้า บริเวณใกล้ ๆ คอกควาย ในพิธีเครื่องเช่นสังเวย ประกอบด้วยพานบายศรีสู่ขวัญ กรวยดอกไม้ ด้ายผูกเขาควาย หล้าอ่อนหนึ่งกำมือ ไก่ต้มหนึ่งตัว เหล้าขาวหนึ่งขวด ข้าวต้มมัด ชันน้ำมนต์ และรูปเทียน พิธีกรรมความเชื่อดังกล่าวนี้อาจสอดคล้องกับ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (Somsak Srisantisuk, 2011) ซึ่งได้โดยทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรมเข้ากับปรากฏการณ์เกี่ยวกับความเชื่อ ความเชื่อ และการปฏิบัติต่าง ๆ ตามระบบวัฒนธรรม ที่ดูเหมือนไร้สาระไม่มีเหตุผล แต่อาจมีผลในการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพได้ ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงระดับเทคโนโลยีที่ใช้เฉพาะสถานที่นั้นด้วย

5.2 ภูมิปัญญา และพัฒนาการของการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย ภูมิปัญญา และพัฒนาการของการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย เป็นเรื่องของการสืบทอดความรู้ดั้งเดิมของบรรพบุรุษ แล้วนำไปพัฒนาเข้ากับวิทยาการ หรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ภูมิปัญญาดังกล่าวมักเกี่ยวข้องกับภาคการคัดเลือกสายพันธุ์ควาย การเพาะ และขยายพันธุ์ควาย วิธีการเลี้ยง การสร้างคอก การให้อาหาร และการดูแลสุขภาพควาย เพื่อให้ได้สายพันธุ์ที่แข็งแรงมีความต้านทานโรคสูง มีคุณสมบัติตามที่ผู้เลี้ยง และตลาดต้องการ สภาพแวดล้อม หรือระบบนิเวศในการเลี้ยงจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง สอดคล้องกับ Harris (1968:120) ซึ่งมองว่า การอนุรักษ์สัตว์บางชนิด เช่น วัว

หรือกระป๋อง เอาไว้เป็นเหตุผลทางระบบนิเวศวิทยา และแรงงานในการผลิตด้วยข้อจำกัดทางเทคโนโลยีที่สังคมนั้น ๆ เผชิญอยู่

ในแง่ของการนำเอาภูมิปัญญาดั้งเดิมมาพัฒนาต่อยอดนั้น เกษตรกรผู้เลี้ยงจะต้องมีการเรียนรู้ และปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงควายในสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีแตกต่างกันไป หรือมีสภาพอากาศที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ภาพต่อไปนี้เป็นเพียงตัวอย่างบางส่วนของ การเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สามารถจัดการกับการเลี้ยงควายในสภาพแวดล้อม และสภาพอากาศแตกต่างกันออกไป

5.3 การพัฒนารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย การพัฒนารูปแบบการเลี้ยงเพื่อการอนุรักษ์ควายในประเทศไทย ณ ปัจจุบันถือได้ว่าเกษตรกรผู้เลี้ยงมีความตระหนัก และหาความรู้จากหลายแหล่งด้วยกัน ทั้งแหล่งที่เป็นหน่วยงานของทางราชการ และภาคเอกชน ตลอดจนกระทั่งจากเครือข่ายอินเทอร์เน็ต มีการพัฒนาทั้งทางด้าน การคัดเลือกพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ การปรับเปลี่ยนวิธีการเลี้ยงไปสู่การรวมกลุ่มเสมือนฟาร์มขนาดใหญ่ที่แบ่งเป็นทรัพยากรร่วมกัน การสร้างคอก และบริเวณรอบ ๆ ให้ถูกสุขลักษณะ การผลิตอาหารในลักษณะของการอัดแท่งเพื่อให้สะดวกต่อการใช้ การดูแลสุขภาพสัตว์เลี้ยงอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการโดยมีการประสานงานกับหน่วยงานด้านปศุสัตว์ของทางราชการ มีการเชื่อมโยงการเลี้ยงควายเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สิ่งต่างเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องของการคิดสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ ๆ ในการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์หลาย ๆ ด้านไปพร้อม ๆ กัน สอดคล้องกับ Barnett (1953:42) ซึ่งกล่าวถึง กระบวนการทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “การรับวัฒนธรรมใหม่” (Acculturation) ว่าเป็นกระบวนการของการรับเอาความคิด ทศนคติ หลักความเชื่อ การกระทำ และสิ่งของใหม่ ๆ ที่ต่างไปจากที่บุคคลได้เคยประสบพบมา มาใช้แทนระบบเดิม หรืออาจรับมาใช้ในฐานะที่เป็นสิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีใช้อยู่เลยในสังคมของตน การสร้างองค์ความรู้ใหม่ต้องมีการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับ Uthai Satiman (2013) และ Chatri Chumsen (2015) ซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะว่า การจัดการความรู้ควรเริ่มจากการที่สมาชิกภายในชุมชนตระหนักถึงประโยชน์ของความรู้ นั้น ๆ และรวบรวมขึ้นอย่างเป็นระบบเพื่อทำให้นำมาประยุกต์ใช้ได้ ในทางปฏิบัติ

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ จากการวิจัยครั้งนี้

1) ผู้วิจัยพบว่า ผู้เลี้ยงส่วนใหญ่มีจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สายพันธุ์ควายไทยอยู่ค่อนข้างสูง พวกเขามีความภาคภูมิใจที่ได้สืบทอดภูมิปัญญาการเลี้ยงควายซึ่งบรรพบุรุษถ่ายทอดให้หน่วยงานทั้งภาครัฐ และเอกชนจึงควรมีบทบาทในการสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว ซึ่งอาจจะทำในรูปแบบของงบประมาณช่วยเหลือ หรือบริการข่าวสารความรู้ใหม่ ๆ ทางด้านปศุสัตว์ เป็นต้น

2) ผู้วิจัยพบว่า ผู้เลี้ยงส่วนใหญ่มีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนารูปแบบการเลี้ยง เพื่อให้ได้สายพันธุ์ที่แข็งแรง มีภูมิต้านทานโรคสูง มีคุณสมบัติเป็นที่ต้องการของตลาด ดังนั้น

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้ามาสนับสนุนทางด้านของน้ำเชื้อสายพันธุ์ที่มีคุณสมบัติดังกล่าว มีการให้ความรู้ด้านการผสมเทียมเพื่อให้ได้สายพันธุ์ที่ดี

6.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมการเลี้ยงควายในฐานะที่เป็นแรงงานและผู้ช่วยที่ทรงคุณค่าในระบบเกษตรอินทรีย์

2) ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาการเลี้ยงควายในระบบอินทรีย์อย่างแท้จริงซึ่งยังคงเหลืออยู่ในภาคต่าง ๆ ของประเทศ

References

- Barnett, Edward G. (1953). *Innovation : The Basic of Cultural Change*. New York : Mc.Graw Hill Book Co.Inc.
- Center of Cultural Public Relations. (2543). *Preserving and Developing Buffaloes for Fighting Against Economic Crisis*. Siamrat. May 27, 2000. p. 19.
- Chatri Chumsen. (2558). Sufficiency Economic Study in Vinayapitaka of Theravada Buddhism. *Journal of Graduate Studies Review* 11(1), 78.
- Harris, Mavin. (1968) *The Rise of Cultural Theory*. New York : Crowell.
- Iam Thongdee. (2538). *Rice : Culture and the Change*. Bangkok : Pikanet Printing Center.
- Ngampit Satsanguan. (2543). *Principles of Cultural Anthropology*. 4th ed. Bangkok : Rama Printing.
- Sasikan Naudom and Paripat Niyomwong. (2546). *Rituals and Beliefs of Isan People*. Khon Kaen : Hall of Arts and Culture, Khon Kaen University.
- Somsak Srisantisuk. (2544). *A Study of Society and Culture : Concepts, Methodologies, and Theories*. Khon Kaen : Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University.
- Uthai Satiman. (2556). Development of the Knowledge Management Model for Meditation Centers in Thailand. *Journal of Graduate Studies Review*, 9(2), 5.